

Prace Filologiczne 2024 (79): 145–160

ISSN 0138-0567; e-ISSN 2720-5037

Copyright © by Agnieszka Klimas, 2024

Creative Commons: Uznanie autorstwa 4.0 (CC BY 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.pl>

<https://doi.org/10.32798/pf.1472>

AGNIESZKA KLIMAS

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa

a.klimas@ujd.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2561-5565>

RODZINA W HISTORYCZNEJ ANTROPONIMII ZIEMI PIOTRKOWSKIEJ Z PERSPEKTYWY BADAŃ SOCJOLOGICZNYCH

FAMILY IN THE HISTORICAL ANTHROPONYMY OF THE LAND OF PIOTRKÓW FROM THE PERSPECTIVE OF SOCIOLOGICAL RESEARCH

ABSTRACT: The aim of the article is to answer the question of which defining characteristics of the family, viewed from the sociological approach, were reflected in personal nomenclature. For the purpose of this paper, the historical personal nomenclature of the land of Piotrków was analysed from the point of view of sociological criteria. The analysis of the personal nomenclature from the perspective of the family and its social functions sheds new light on the study of anthroponymy. It brings the observation that it is the family and the actions resulting from the implementation of its tasks that provide motivation for the vast majority of personal names.

KEYWORDS: linguistics, anthroponymy, family, social functions

Badania nazewnictwa stopniowo ewoluowały od jednoparadygmatycznych po wielopłaszczyznowe, czyniąc onomastykę dziedziną interdyscyplinarną. Rozszerzające się pole teoretyczno-metodologiczne uwzględniające różne aspekty interpretacji nazw własnych, pozwoliło m.in. na ukazanie działań oraz zachowań kulturowych i społecznych w procesie kreacji antroponimów. Wpływ czynników

społecznych na sposób kształtowania się nazw własnych na różnych poziomach ich funkcjonowania został omówiony w wielu pracach onomastycznych¹. Wydaje się jednak, że badania nazewnictwa osobowego, zwłaszcza historycznego, nie były w dostatecznym stopniu prowadzone z perspektywy socjologii rodziny². Ukazanie motywacji wybranego nazewnictwa osobowego w aspekcie funkcjonowania podstawowej komórki społecznej, jaką jest rodzina, przyświeca autorce niniejszej pracy.

Przedmiotem analizy uczyniono historyczne nazewnictwo osobowe regionu Piotrkowa Trybunalskiego³ i okolic. Przemawia za tym zakres opracowania antroponimii ziemi piotrkowskiej, obejmujący czasy od XVI do XIX wieku⁴ (zob. NHP, Raszevska-Klimas, Piotrowicz, Pacan-Bonarek 2016–2017). Poza tym zebrane przez Karola Dejnę (zob. DejSl) słownictwo ludowe z dawnych województw kieleckiego i łódzkiego daje możliwość wskazania udziału lokalnego zasobu leksykalnego w motywacji kształtujących się na ziemi piotrkowskiej antroponimów. Ustalenie genezy pewnych nazw osobowych utrudnia jednak polisemia bądź homonimia podstaw apelatywnych, co sprawia, że omawiane antroponimy mogą być wielomotywacyjne. Wybrano tę motywację, która wydaje się najbardziej prawdopodobna i ma (lub może mieć) związek z ziemią piotrkowską.

Podjęty temat wymaga integracji narzędzi badawczych wypracowanych w ramach onomastyki kulturowej, językowego obrazu świata i socjologii. Pozwoli to na zrekonstruowanie językowego obrazu zapisanego w antroponimach badanej społeczności z perspektywy jej funkcjonowania w środowisku rodzinnym.

Podstawą rozważań na temat rodziny i związanego z nią nazewnictwa osobowego jest określenie definicji rodziny. Nie jest to zadanie łatwe, w literaturze przedmiotu rodzina bowiem nie jest jednoznacznie zdefiniowana. Są natomiast

¹ Badania nazewnictwa z zastosowaniem metodologii socjolingwistycznej pozwoliły na wskazanie sposobów motywacji nazwisk kształtujących się według formuł pytajnych: *czyj, czyja, czyje, do kogo należy? skąd pochodzi? co robi? jaki jest?* (Bubak 1986). Były to badania prowadzone w skali społeczeństwa mieszczańskiego i chłopskiego. O perspektywie socjologicznej czy społecznej w badaniach onomastycznych pisały też m.in.: Skowronek Katarzyna (2013); Skowronek Katarzyna, Leszczyńska Katarzyna (2010/2011); Iglewska Sylwia (2015); Kurek Halina (2020); Górny Halszka (2016, 2022).

² Prace socjologów, w których materiał nazewniczy stanowi podstawę analizy teoretycznej i metodologicznej, są nieliczne. Przykładem może być monografia Mirosława Boruty, *Nazwisko, tożsamość i więź rodzinne. Interdyscyplinarne konteksty socjologii rodziny* (Boruta 2008).

³ Dla upamiętnienia początku parlamentaryzmu polskiego w tym mieście, do nazwy Piotrków po II wojnie światowej dołączono drugi człon – Trybunalski.

⁴ W wieku XIX ma miejsce końcowy etap kreacji nazwisk. Występują wtedy jeszcze fonetyczne i morfologiczne formy wariantywne antroponimów lub zapisy typu *Adamczyk vel Wojtowic* KM II; *Bednarek vel Fiedorowicz* KM II; *Biedroń vel Sik* KM II, świadczące o braku stabilizacji nazwisk dziedzicznych. Niemniej w tym czasie widoczny jest już cały repertuar środków językowych, uczestniczących w wielowiekowym procesie kształtowania się nazw osobowych.

omawiane różne jej modele, które ulegały przeobrażeniom, począwszy od rodziny wielopokoleniowej, zamieszkującej pod jednym dachem i prowadzącej wspólne gospodarstwo domowe, po rodzinę dwupokoleniową, tzw. nuklearną, która zaczęła kształtować się w warunkach miejsko-przemysłowych. Inny model rodziny występował w mieście i inny na wsi. Jednak w małych miastach, do których należał Piotrków, modele rodziny wiejskiej i miejskiej nie różniły się zbyt- nio od siebie (zob. Magda-Czekaj 2019, s. 38–42; Szendlak 2015). Począwszy od XIX wieku każda warstwa społeczna miała swój typ rodziny, także często niejed- nolity (Magda-Czekaj 2012a, s. 212–215; Szendlak 2015).

Na przestrzeni dziejów dominował model rodziny patriarchalnej, w którym elementem łączącym wszystkich mieszkańców domu było podleganie władzy ojca rodziny. Najdłużej utrzymywał się on w rodzinie chłopskiej, bo aż do począt- ku XX wieku. Takich rodzin było w Królestwie Polskim⁵ najwięcej w XIX wieku, gdyż chłopci stanowili około 65–70% całego społeczeństwa polskiego (Żyromski 2000, s. 183). Tradycyjna (patriarchalna) była także drobna szlachta (Magda-Cze- kaj 2012a, s. 215). Współcześnie socjologowie wyróżniają kilka funkcji, które spełnia familia. Według nich rodzina:

- 1) posiada pewien system nomenklatury wyrażającej stosunki pokrewień- stwa i dziedziczenia,
- 2) jest grupą mieszkającą wspólnie, tworzącą jedno gospodarstwo domowe, a co się z tym wiąże, jest jednostką gospodarującą, zaspokaja potrzeby materialne, zapewniając swym członkom utrzymanie i opiekę,
- 3) obejmuje instytucjonalną formę małżeństwa,
- 4) jako grupa społeczna ma ważne zadanie we wspólnocie ludzkiej – wycho- wanie ku wartościom. Jest bowiem przekaznikiem między pokoleniami tradycji, zwyczajów, nawyków, które formują nową jednostkę społeczną (Kołodon 2011, s. 232; Sozańska 2014, s. 39–51).

Głównymi cechami rodziny były: stałość, zwartość, jedność interesów i gospodarstwa (Jakubiak 2012, s. 377).

Warto zbadać, czy i jaki wpływ miała rodzina (miejska // wiejska; patriarchal- na) i pełnione przez nią funkcje na sposób kształtowania się lokalnych nazwisk. Zagadnienie zostanie omówione według funkcji socjologicznych wypełnianych przez rodzinę, a utrwalonych w antroponimach. Trzeba jednak zaznaczyć, że czę- sto funkcje te kumulują się w nazwach, a zastosowany podział ma charakter sys- tematyzujący badany materiał językowy.

⁵ Gubernia piotrkowska ze stolicą w Piotrkowie utworzona została w 1867 roku i wchodziła w skład Królestwa Polskiego.

System nomenklatury wyrażającej stosunki pokrewieństwa i dziedziczenia

Termin *rodzina* (*familia*) według socjologów obejmował zwykle mieszkańców domu dzielących wspólny stół i dach nad głową, tworzących jedno gospodarstwo domowe. Jednak, jak podają niektóre źródła, utożsamienie gospodarstwa domowego z rodziną jest nieadekwatne w odniesieniu do czasów dawniejszych, a szczególnie do społeczności wiejskich, gdzie istotną rolę odgrywały więzi krewnicze i sąsiedztwo (Kopczyński 1998, s. 7). Rodzina zatem, to także rodzina biologiczna, a więc rodzice, dzieci, bliżsi i dalsi krewni, bez względu na miejsce zamieszkania (Adamski 2002). Słownictwo apelatywne wykształciło wiele terminów na określenie relacji w rodzinie. Inne terminy nazywały krewnych i powinowatych męża a inne krewnych i powinowatych żony. Zmieniały się ono z czasem.

Nazwy pokrewieństwa i powinowactwa były podporządkowane harmonijnemu funkcjonowaniu wielkiej rodziny, bliższych i dalszych krewnych oraz powinowatych. Istotne zmiany następowały w XVI i XVII w. i polegały na redukowaniu terminologii (Magda-Czekaj 2012a, s. 215).

W historycznym nazewnictwie piotrkowskim zostały potwierdzone określenia członków rodziny wielopokoleniowej, złożonej z rodziców, dzieci, dziadków, a także starszych wiekowo krewnych (Jakubiak 2012, s. 375). Stąd takie określenia, jak: *nieć* 'bratanek, siostrzeniec' SW (*Nieciński*, KM II); *patriach*, *patryarcha* 'najstarszy z rodu' SJP (*Patriach*, 1562, NHP; *Patriaszek*, 1567 NHP); *starek* 'ojciec któregoś z rodziców' SW (*Starek*, 1814 AU); *stark* DejSl (*Stark*, 1855 KCH); *stryk* 'stryj' SW (*Strykowski*, KM I; *Strycki*, 1859 KCH); *stryj* 'brat ojca' SW (*Stryjewska*, 1859 KCH; *Stryjowska*, KM I); *stryjek* (*Stryjkowski*, KM II); *swach* 'mąż siostry' DejSl (*Swach*, 1814 AZ); *szurza* 'szwagier' SW (*Surzanka*, KM I); *wnuk* DejSl (*Wnuk*, 1808 AU); *wujek* 'dem. od wuj – brat matki' DejSl (*Wujek*, KM II).

Wśród polskich historycznych onimów występuje wiele nazwisk, pochodzących od nazw stopni pokrewieństwa (zob. Magda-Czekaj, 2012b). Antroponimy te, choć nie należą do najpopularniejszych w polskim nazewnictwie, wchodzą w skład pierwszej liczebnie grupy nazw osobowych, motywowanych przez rodzime apelatywy (Skowronek 1996, s. 293). Były to zazwyczaj formacje derywowane, utworzone od nazw męskich krewnych przy udziale różnych formantów słowotwórczych (Magda-Czekaj 2012b, s. 91), co potwierdza również historyczna antroponimia Piotrkowa, choć tu dominują dwa formanty: *-ek*, np.: *Patriaszek* i *-ski* // *-cki*, z ewentualnym rozszerzeniem o konektyw *-ew-* lub *-ow-*, np.: *Nieciński*, *Strycki*, *Stryjowski*, *Stryjewska*. Najpopularniejszymi polskimi antroponimami

utworzonymi od nazw pokrewieństwa, według Magdy-Czekaj (2012b), są: *Dziad, Dziadek, Dziadkowicz, Brat, Bratek, Stryj, Stryk, Stryjec, Stryjek, Synowiec, Wnęk, Wnuk, Wnuczek, Zięć*. W regionie piotrkowskim pierwsze miejsce pod względem liczebności zajmują jednak nazwiska motywowane przez apelatywa *stryk* i *stryj*. Brak jest natomiast nazw utworzonych od apelatywów *dziad, brat* i *zięć*.

W związku z tradycyjnym (patriarchalnym) modelem rodziny rozwinął się w nazewnictwie osobowym system nomenklatury wyrażającej stosunki pokrewieństwa⁶. W archiwalnych dokumentach piotrkowskich, tj. w księgach cechowych, w parafialnych aktach urodzin, chrztów, małżeństw i zgonów, patronimika stanowiły najliczniejszą grupę nazwisk. Nazwy odojcowskie powstawały według modelu antroponimicznego: imię lub przezwisko // nazwisko ojca oraz jeden z wyspecjalizowanych w funkcji patronimicznej sufiksów. Na ziemi piotrkowskiej tego typu nazwiska zawierały głównie *-k-* w części sufiksальной, np.: *-ak: Antosiak* KM I; *Kliszak*, 1612 NHP; *Walusiak*, 1846 CH; *-(cz)ak: Adamczak*, 1811 AZ; *-ka: Kosmalka*, 1552 NHP; *-ek: Błażek*, 1607 NHP; *Dawidek*, KM II; *-ik: Ambrozik*, 1854 KCH; *Banasik*, 1816 AM; *Jonik*, 1809 AU; *Łukasik*, 1566 NHP; *Pawlik*, 1835 AM; *-(cz)yk: Gierczyk*, 1612 NHP; *Janczyk*, 1810 AU; *Szymczyk*, 1810 AM.

Dzielnicą Polski, w której dominowały nazwiska z podstawowym *-k-* w sufiksie, był Śląsk. Drugie i trzecie miejsce zajmowały odpowiednio Małopolska i Wielkopolska (Magda-Czekaj 2011, s. 184–185). Wysoka frekwencja sufiksów z *-k-* na ziemi piotrkowskiej wynika z jej usytuowania, gdyż leży ona na pograniczu dialektalnym małopolsko-śląsko-wielkopolskim (Gala 1994).

Inne, choć mniej liczne, sufiksy w funkcji patronimicznej z podstawowym *-k-* obecne w nazwiskach mieszkańców Piotrkowa i okolic, to m.in. *-ko: Daszko*, 1587 NHP; *Chodźko* KM II; *-(en)ko: Gałczenko* KM I; *-uk: Łuciuk* KM II i *-(cz)uk: Jachymczuk*, 1811 AU. Na relacje ojciec–syn wskazują ponadto sufiksy: *-ewicz // -owicz: Ambrozowicz*, 1702 NHP; *Adamkiewicz*, 1842 KCH; *Bernatowicz*, 1716 NHP; *Filipowicz*, 1827 AZ; *Jaškiewicz*, 1817 AM; *-in: Kuźmin* 1847 KCH; *Nikitin* KM II oraz *-ew // -ow*⁷: *Abdakimow* 1858 KCH; *Martynow*, KM II. Obecność

⁶ Formy patronimiczne i marytonimiczne szczegółowo zostały opisane w licznej literaturze onomastycznej.

⁷ Omówione sufiksy występujące zarówno w antroponimii polskiej, jak i wschodniosłowiańskiej, mają jednak różną genezę. Sufiks *-ow* uważany jest za charakterystyczny dla rosyjskiego systemu nominacyjnego. Formanty *-(en)ko, -uk* posiadające ukraińską proveniencję, urabiają derywaty onimiczne od różnorodnych form imion, a sufiks *-ewicz // -owicz* właściwy jest przede wszystkim dla nazwisk białoruskich. Natomiast formanty z *-k-* w części sufiksальной, takie jak: *-ko, -ak, -ek, -ik* i inne są sufiksami zdrabniającymi stosowanymi zarówno w antroponimii polskiej, jak i wschodniosłowiańskiej. Poza możliwością tworzenia onimów od nazw ojców, urabiały też tożsame formalnie hipokorystyka imienne w funkcji nazwisk (zob. np. Abramowicz, 1999, s. 14; Dacewicz, 2006, s. 158; Kojder, 2019, s. 105–235; Mordań, 2019, s. 95–211; Mytnik, 2019, s. 163–164; Sajewicz, 2013, s. 654; Wolnicz-Pawłowska, Szulowska, 1998, s. 219).

wymienionych sufiksów w nazwiskach pochodzących od wschodniosłowiańskich nazw osobowych wynika m.in. z wieloetniczności Piotrkowa i okolic (Klimas 2022).

Nazwiska utworzone wymienionymi sufiksami nie mówią o przynależności społecznej osób je noszących, stąd nie wiadomo czy odpowiadają modelowi rodziny miejskiej czy wiejskiej. Antroponimy chłopskie, mieszczańskie czy szlacheckie, zarówno pod względem formalnym, jak i społecznym nie tworzą odrębnych klas onimicznych (zob. np.: Reczek 1966, s. 320–321; Klisiewicz 1983, s. 318). Przykładowo, sufiks *-ewicz // -owicz*, uznawany w literaturze przedmiotu za formant charakterystyczny dla nazwisk mieszczańskich, wśród łódzkich antroponimów uplasował się dopiero na trzecim miejscu. Podobnie w Bytomiu, Oleśnie i Kielcach, gdzie, tak jak w Łodzi (położonej w pobliżu Piotrkowa), najliczniejsze były formacje z podstawowym *-k-* w sufiksie (Magda-Czekaj 2010, s. 195).

Stosunki pokrewieństwa czytelne były w nazwiskach kobiet. Antroponimy żeńskie jednoznacznie wskazywały na przynależność do konkretnej rodziny. Niewiasty nosiły bowiem zawsze albo nazwisko ojca, jeśli były pannami, albo nazwisko męża, jeśli były mężatkami, a o stanie cywilnym pań informowały odpowiednie sufiksy. Dla pełnej identyfikacji kobiety na wsi wystarczyło dowolne określenie wskazujące na jej związek z mężem lub ojcem. Podstawą takiego onimu mogło być przezwisko, nazwisko, imię, wykonywana praca lub zajęcie. Jednak za nazwisko żony lub córki chłopa uznawano tylko te formacje, które powstały od nazwisk lub przezwisk, a nie od imion lub zajęć mężów czy ojców (Górny 1993, s. 57; Górny 2016, s. 146; zob. też Kurek 2020).

Formacje nazewnicze żon kreowane były za pomocą sufiksów: *-owa* (np. *Adamczykowa*, 1843 KCH; *Smykowa*, 1542 NHP; *Wąsikowa*, 1682); *-awa* (np. *Drozdawa*, KM II; *Grygawa*, KM I); *-ka* (np. *Banaszka*, 1854 KCH; *Mieczniczka*, 1617 NHP; *Pietraska*, 1842 KCH); *-ina // -yna* (np. *Kiełbasina*, 1678 NHP; *Kokoszczyzna*, 1809 KCH; *Lasocina*, 1848 KCH; *Rogalina*, 1789 NHP). Grupę nazw córek tworzyły formacje powstałe za pomocą formantów: *-ówna* (np. *Banasiakówna*, 1808 AZ; *Dyndówna*, 1602 NHP; *Kosztówna*, 1564 NHP; *Sobczykowna*, 1810 AU); *-anka* (np. *Cichucianka*, 1809 AU; *Dudzianka*, 1822 KCH; *Kanianka*, 1594 NHP) oraz *-ówka* (np. *Bąkówka*, 1841 KCH; *Jóźwiakówka*, 1824 AU; *Kloczkówka*, 1564 NHP).

Nazwisko było zazwyczaj dziedziczone wraz z dziedziczeniem majątku lub gospodarstwa. W ten sposób podkreślano wagę stanu posiadania, dzięki któremu możliwe było zaspokojenie potrzeb materialnych członków rodziny, ich utrzymanie i opiekę. W rodzinach chłopskich zdarzały się wypadki przekazywania dzieciom nazwiska matki. Miało to miejsce w sytuacji, kiedy ojciec wcześniej umarł lub 'przyżenił się' do majątku i był niejako na drugim planie w hierarchii

rodzinnej. Przyjęcie miana mogło następować także po żonie, choć odbywało się to sporadycznie (Bystrzeń 1936, s. 95–96). Według Marka Górnego:

Na Śląsku takie wypadki miały miejsce jeszcze na początku XIX wieku, między innymi w Zabrze. Chłop, który żenił się z córką gospodarza i obejmował jednocześnie jego gospodarstwo, porzucał swe dotychczasowe rodowe nazwisko i przybierał na nazwisko żony. Identyczna była sytuacja, gdy żenił się z wdową po poprzedniku. Nie były to wypadki oderwane i przypadkowe, lecz stanowiły trwałe obyczaje i sięgały poza połowę XVIII wieku. Po uwłaszczeniu zwyczaj przejmowania wraz z gospodarstwem żony także jej nazwiska wyszedł z użycia (Górny 1993, s. 38–39).

Majątek zatem pełnił bardzo ważną rolę w przekazywaniu nazwiska – identyfikatora rodziny, która dzięki posiadanym dobrom mogła zaspokajać swoje potrzeby. W nazewnictwie Piotrkowa formacje utworzone od imion matki lub żony, to: *Ewczalski*, 1851 KCH; *Halik*, KM I; *Heliński*, 1833 AM; *Helenkiewicz*, 1849 KCH; *Heleński*, 1855 KCH; *Katarzyńska*, 1859 KCH; *Katczyk*, KM I; *Klarzyński*, 1812 AZ; *Margasiński*, 1830 AM; *Maryjewski*, 1861 KCH; *Marzewski*, 1858 KCH; *Marzycki*, 1855 KCH; *Marciak*, 1834 KM; *Teresiak*, 1832 AM; *Teresik*, 1852 KCH.

Antroponimy ojcowskie i odmężowskie wyrażały stosunki pokrewieństwa w rodzinie oraz odzwierciedlały hierarchię jej członków. Ze względu na majątek, zajmowane stanowisko i pełnione obowiązki w rodzinie przedstawiała się ona następująco: ojciec – matka – dzieci (Jakubiak 2017, s. 79). W wyjątkowych sytuacjach, wskazanych wyżej, model ten nie był zachowany.

Grupa mieszkająca wspólnie, tworząca jedno gospodarstwo domowe, jest jednostką gospodarującą, zaspokajającą potrzeby materialne oraz zapewniającą swym członkom utrzymanie i opiekę. Ważnym elementem definiującym rodzinę w ujęciu socjologicznym była wspólnota zamieszkania. Rodzina zamieszkująca razem tworzyła jedno gospodarstwo domowe. Wspólnota zamieszkania (gospodarcza) mieszkała w jednym domu. Nazwiska, w których zachowały się określenia różnych „rodzajów domów”, w zależności od statusu społecznego rodziny, to: *Kuczka*, 1814 AZ < *kuczka* ‘nędzny dom’ DejSl; *Sala*, KM II < *sala* ‘dom, pałac’ DejSl; *Zamecki*, 1840 KCH < *zamek* ‘siedziba możnowładcy’ SW.

Liczenie w nazwiskach utrwalone zostały sprzęty codziennego użytku, związane z bieżącym życiem członków rodzin (wspólnym gospodarowaniem)⁸, np.: *kabza* ‘sakiewka’ DejSl (*Kabziński*, 1844 KCH); *kierznia* ‘naczynie do bicia masła’ SW (*Kierzniawicz*, 1839 AM); *korczak*: ‘kubek, kielich, czara’ SW, ‘naczynie z drewna albo z korzenia, czerpak drewniany’ SW (*Korczak*, KM II), w tym też części ubrań,

⁸ Określenia związane z codziennością życia rodzinnego (nazwy ubrań, sprzętów domowych, zwierząt gospodarskich czy domowych itp.) utrwalone w antroponimach stanowią bardzo rozbudowaną grupę nazw i będą przedmiotem odrębnego opracowania, z perspektywy socjologii codzienności.

np.: *kamizela* ‘kamizelka’ DejSl (*Kamizela*, 1843 KCH), *szuba* ‘wierzchnie okrycie podbite futrem’ SW (*Szuba*, 1814 AU). Są tu też liczne antroponimy utworzone od nazw pokarmów, np.: *kulesza* ‘rodzaj potrawy mącznej’ SW (*Kulesza*, KM II); *pirog* gw. ‘rodzaj ciasta, pieróg’ SGPK (*Pirog*, 1829 AZ), ap. *makuch* ‘placek z siemienia po wyciśnięciu z niego oleju’ DejSl (*Makuch*, 1829 AZ); ap. *maślanka* DejSl (*Maślanka*, 1821 AU); ap. *skiba* ‘kawałek chleba’ DejSl (*Skiba*, 1828 AZ); w tym od nazw potraw obrzędowych, jak np.: *kołacz* ‘placek pszenny, obrzędowe ciasto weselne’ DejSl (*Kołacz*, KM II) czy *rogajsz* ‘piróg weselny z mąki jęczmiennej, w kształcie rogu’ SW (*Rogajski*, 1860 KCH).

Familia stanowiła jednostkę społeczną, dążącą do wspólnego osiągnięcia celów gospodarczych (m.in. uzyskanie dobrobytu egzystencjalnego), z silną pozycją ojca – głowy rodziny i jednocześnie kierownika jej działalności gospodarczej (Jakubiak 2017, s. 27–28). Sposobem osiągnięcia dobrostanu materialnego pozostawała praca. Wynikało to z postrzegania pracy jako wartości. Była ona bowiem moralnym obowiązkiem uwarukowanym teologicznie, dawała poczucie satysfakcji z wytwarzania dóbr i godnego, uczciwego życia (Matusiak-Kempa 2019, s. 296–300). Rodzaj pracy lub wykonywanego zajęcia przez ojca wpływał na kształtowanie się nazwiska całej rodziny. Podstawy tego typu nazwisk, to zazwyczaj apelatywne określenia zawodów, zajęć lub czynności rzeczywiście wykonywanych na ziemi piotrkowskiej, mające potwierdzenie w lokalnym słownictwie ludowym (zob. NHP; Klimas 2020; DejSl). Praca stanowiła jedną z najważniejszych kategorii pojęciowych w procesie kształtowania się nazw osobowych (Raszewska-Klimas 2018, s. 91–92).

Ważnym kryterium oceniania człowieka pod względem moralnym był jego stosunek i przydatność do pracy. Pracowitość traktowana była jako cecha typowa, niewymagająca specjalnego wyróżnienia (Matusiak-Kempa 2019, s. 299). Jej przeciwieństwem było lenistwo: *Bara*, 1818 AZ (< gw. *bara* ‘leń, próżniak’ SGP); *Karwicki*, KM II (< ap. *karw*: ‘wół, zwłaszcza stary, leniwy’, też ‘leniwy człowiek’ SW); *Kuzdrajczyk*, 1812 AU (< gw. *kuzdrać* ‘marudzić, robić coś powoli’ SGP-Karł); *Legenć*, 1837 AM (< ap. *legeć*, *łęgęć*, gw. *legieć* ‘leń, próżniak’ SGPK; *legać* DejSl); *Leniewiecki*, 1813 AZ (< ap. *leniwy* DejSl); *Mońko*, KM II (< gw. *monia* ‘człowiek leniwy’ SGP); *Munisz*, 1841 KCH (< ap. *munia*: m.in. ‘człowiek leniwy i głupi, głupiec, niedołęga’ SW); *Palus*, KM II (< ap. *palus* ‘włóczęga, próżniak, awanturnik’ SW); *Wanatowicz*, 1846 KCH (< gw. *wanat* ‘próżniak’ SGP).

Osoby leniwe postrzegano jako wylegujące się, robiące wszystko powoli, niedołączne, a nawet głupie. Na taką conceptualizację lenistwa miały wpływ m.in. teksty biblijne. W Księdze Przysłów jest bowiem powiedziane, że lenistwo wiąże się z głupotą i przyjęcie takiej postawy prowadzi do nędzy (za: Matusiak-Kempa 2019, s. 297–298). Konsekwencją lenistwa była zatem bieda: *Gołysz*, 1830 AM (< ap. *gołysz* ‘biedak, chudopachołek’ SW); *Hołotysz*, 1820 AZ (< ap. *hołota*:

‘hołysz, golec, biedak’, ‘ludzie biedni, pospólstwo, motłoch’ DejSl); *Kołodowski*, KM II (< ap. *kołda* ‘zebrak, złodziej’ SGP); *Mizerski*, 1827 AM (< ap. *mizera* ‘człowiek mizerny, biedak’ SW, *mizerny* DejSl); *Orski*, KM II (< ap. *ora* ‘bieda, niedostatek’ DejSl); *Prut*, KM II (< gw. *prut*, *pruty*, *prutać* ‘trwonić’ SW).

Osoby leniwe nie były dobrze oceniane w rodzinie, nie przyczyniały się bowiem do jej dobrobytu.

Instytucjonalna forma małżeństwa

W instytucji małżeństwa kryło się nie tylko gospodarcze znaczenie rodziny. W rodzinie zarówno zawarcie związku małżeńskiego, jak i wydanie na świat potomstwa podporządkowane zostały powszechnym prawom (Bakiera 2006, s. 103). Nie bez znaczenia był wpływ religii i Kościoła katolickiego oraz traktowanie rodziny w kategoriach instytucji sakralnej powołanej do płodzenia potomstwa. Rodzina była zazwyczaj wielodzietna, stąd liczne określenia dzieci i ludzi młodych, np.: *dolatek* ‘podłotek’ SGP, *dolaty* DejSl (*Dolatek*, 1818 AM); *jedynak* ‘jedyń syn’ DejSl (*Jedynak*, 1809 AU); *kluk* ‘chłopiec, pacholę’ DejSl (*Kluk*, 1826 AU); *kosmal* ‘młodzieniec w wieku od 17 do 21 lat’ SW (*Kosmal*, 1845 KCH); *pacholę* ‘chłopiec, młodzieniec’ DejSl (*Pacholec*, KM I); *pacholik* ‘chłopiec’ DejSl (*Pacholik*, KM II); *parobek* m.in. ‘młodzieniec’ DejSl (*Parobek*, 1813 AM); *parus* ‘dziecko, zwłaszcza niegrzeczne’ SGP (*Parus*, 1859 KCH); *pursz* ‘dzieciak’ SGP-Karł (*Pursza*, KM II); *smyk* – 16 znaczeń w SW, m.in. ‘chłystek, smarkacz, młokos’ DejSl (*Smyk*, 1813 AZ); *trzeciak* ‘trzeci w kolejności narodzony syn’ SW (*Trzeciak*, 1577 NHP, 1848 KCH); *tula* ‘mały chłopiec’ SGPKarł (*Tula*, 1821 AU); *źbik*: m.in. ‘chłopak swawolny’ DejSl (*Żbik*, 1842 KCH).

Wszelkie czyny szkodzące życiu i bezpieczeństwu członków rodziny były negowane przez normy religijne ujęte w przykazaniach kościelnych. Łamanie zasad etycznych narażało członka wspólnoty na wykluczenie. Do czynów zakazanych należały m.in. cudzołóstwo i rozwiązłość seksualna (Matusiak-Kempa 2020, s. 305). Konsekwencje złych czynów rodziców ponosiły dzieci. Te, urodzone poza małżeństwem, były wytykane przez członków społeczności. Określano je przykładowo jako: *bastard*, *bękart*, *podrzutek*, *znajda* i inne. W nazewnictwie piotrkowskim są to następujące nazwy: *Baskiewicz* 1836, AM < gw. *basak*: ‘panieńskie, nieślubne dziecko’ DejSl; *Bastrzycki* KM, II < ap. *baster* ‘dziecko z nieprawego łoża’ SStp; *Bębenczak* 1813, AM < ap. *bęben* ‘nieślubne dziecko’; ap. *bębenczak* ‘syn nieślubnego dziecka’ SW.

Instytucja domu rodzinnego odegrała szczególną rolę w XIX wieku i na początku XX stulecia (Jakubiak 2012, s. 375). Widziano w niej komórkę społeczną, która przekazywała wartości ponadczasowe, takie jak tradycja narodowa, język

i wiara. Rodzice starali się wychowywać dzieci w duchu patriotyzmu, w ideałach katolickich i narodowych (Jakubiak, Nawrot-Borowska 2016, s. 20–33). W tym celu chętnie nadawali dzieciom imiona staropolskie. Na ziemi piotrkowskiej często w tym czasie występowały takie imiona, jak: *Bogumił, Bogusław, Bojomir, Bolesław, Bronisław, Czesław, Kazimierz, Ludomir, Mieczysław, Mirosław, Przemysław, Przesław, Radosław, Sławomir, Stanisław, Tolimir, Waclaw, Wiesław, Władysław, Włodzimierz, Wojciech, Wyszomir, Zbigniew, Zdzisław* i ich żeńskie odpowiedniki. W ten sposób odwoływano się do tradycji i wartości staropolskich utrwalonych w imionach, podkreślając jednocześnie ciągłość istnienia narodu polskiego. Podobną rolę spełniało korzystanie z zasobu imion świętych, znanych z tradycji chrześcijańskiej, jak: *Franciszek, Gabriel, Hieronim, Idzi, Jerzy, Józef, Krzysztof, Mateusz, Paweł, Piotr, Roch, Szymon, Tomasz* oraz *Agnieszka, Anna, Barbara, Cecylia, Jadwiga, Łucja, Magdalena, Maria, Salomea*.

Religia była czynnikiem spajającym rodzinę oraz wpływała na obyczajowość życia rodzinnego. Było ono podporządkowane katolickim przykazaniom i prawdom wiary, którym towarzyszyła rozbudowana obrzędowość (Jakubiak, Nawrot-Borowska 2016, s. 35). Ślady tej obrzędowości i obyczajowości znajdujemy w apelatywnych podstawach nazwisk, które dotyczą:

- ogólnie święt, osób lub figur świętych: *Świątek*, 1858 KCH (< ap. *świętek*: ‘święto, dzień świąteczny’, ‘święty, osoba święta’, ‘obraz święty, figura świętego’ DeJSI) i antropimiony od niego pochodne: *Świątczak*, KM II; *Świątecki*, KM II; *Świątkowski*, 1846 KCH; także chronologicznie wcześniejsze nazwy: *Świątkowicz*, 1682 NHP; *Świątkowski*, 1780 NHP;
- konkretnych święt: *Szopar*, 1673 NHP (< ap. *szopar* ‘chłopiec chodzący z szopką’ SW); *Żaczek*, 1816 AU (< ap. *żaczek*: m.in. ‘chłopiec chodzący w towarzystwie innych z oracjami w Niedzielę Kwietnią, czyli Palmową lub w Wielki Czwartek’ SW);
- czynności wykonywanych podczas świątecznych obrzędów chrześcijańskich, jak polewanie wodą święconą: *Święconek*, 1817 AM (< przym. *święcony* ‘pokropiony wodą święconą’ SW, też *święconka* ‘święcone’ DeJSI) i *Święconkówna*, 1809 AZ;
- obrzędu chrztu: *kum* (*Kumecki*, KM I < ap. *kum* ‘ojciec chrzestny’ DeJSI; gw. *kuma* ‘matka chrzestna’ DeJSI);
- obrzędu zaślubin: *Noważonek*, 1824 AM (< ap. *nowożenia* ‘nowożeniec, pan młody’ SW);
- obrzędu pogrzebu: *Stypa*, KM I (< ap. *stypa* ‘uczta pogrzebowa’ DeJSI); *Żarek*, 1811 AU (< ap. *żarek* ‘trumna’ SGPKarł).

Pozytywne wartościowanie konotują onimy utworzone od apelatywów związanych ze świętością, pobożnością i świątobliwością (np. *Bogobojcówna*, 1829 AZ; *Bogolubow*, KM II; *Bogumilski*, 1829 AZ).

Religijność i życie według zasad wiary katolickiej, język i tradycja nie były jednymi wartościami wyznawanymi przez rodziny.

Wychowanie ku wartościom

Główna rola w rodzinie patriarchalnej przypadła ojcu. Uważano, że bez odpowiedniej postawy ojca nie można wychować dziecka na wartościowego człowieka. Dzieci powinny okazywać mu szacunek. Ojciec miał być wzorem dla syna, powinien być bez zarzutu. W rodzinie ojciec miał prezentować silną wolę, uczciwość, stanowczość i racjonalność. Wymagano od niego także zaradności, gospodarności i pracowitości (Jakubiak 2017, s. 88).

W nazwiskach piotrkowskich utrwaliły się następujące pożądane cechy (ojca):

- siła: *Barski*, 1820 AM (< gw. *barski* ‘dorosły, wielki, silny, mocny’ SGP); *Silny*, KM II (< ap. *silny* SW); *Tarańczak*, 1830 AZ; *Tarański*, 1841 KCH (< ap. *taran*: m.in. ‘człowiek silny’ SW);
- odwaga: *Karski*, KM II (< gw. *karsz* ‘dzielny, dziarski, butny’ SW); *Śmiałek*, 1861 KCH (< ap. *śmiałek* ‘człowiek lekceważący niebezpieczeństwo’, ‘śmiały, odważny’ SW);
- rzetelność i szczerść: *Rzetelny*, 1810 AU; *Rzetelski*, 1822 AZ (< przym. *rzetelny* ‘uczciwy, prawdziwy, szczerzy’ SW); *Szczer*, KM II; *Szczerak*, 1845 KCH (< ap. *szczery* ‘prawdziwy, rzetelny, otwarty’ SW);
- uczciwość: *Czesny*, 1834 AM (< ap. *czesny* ‘uczciwy, zacny’ SGPKarł); *Cześnia*, 1845 KCH (< gw. *cześnia* ‘cześć, szacunek’ SGP);
- szczodrość: *Szczodrek*, 1541-1548 NHP (< ap. *szczodry* ‘rozdający coś obficie, w dużej ilości; hojnie udzielany’ SJP);

Wymienione cechy (wartości) wpływają na poczucie bezpieczeństwa i kreują postawy życiowe, których celem jest działanie na rzecz innych (zob. Matusiak-Kempa 2019, s. 251). Być może właśnie pożądany wizerunek ojca – głowy rodziny, człowieka silnego, uczciwego, pracowitego, wpływał na sposób wartościowania i ocenę nazywanych osób.

Funkcjonowaniu rodziny, ale też całej grupy społecznej, nie służyły takie cechy, jak: agresywność, nieszczerść, nadużywanie alkoholu, itd. Mają one moc niszczycielską. W nazwiskach piotrkowskich poświadczono zostały następujące antywartości:

- awanturnictwo: *Hałaj*, KM I (< gw. *hałaj* ‘krzykacz, trzpiot, nieuważny’ SGPKarł); *Jędzikowski*, 1826 AU (< ap. *jędzić się*: ‘srożyć się, pałać gniewem, sierznić się’, ‘jątrzyć się, ropieć, wrzodzić’ SW); *Kłuciarz* KM II (< ap. *klócić się* DejSl); *Komański*, 1844 KCH (< ap. *kołomąt* ‘zamęt’, późniejsze gw. ‘mąciwoda’ SW); *Niezgoda*, 1827 AM (< ap. *niezgoda* SW); *Rykała*, 1588 NHP (< ap. *rykała* ‘garłacz, awanturnik’ SW, ‘człowiek pokrzykujący’ DejSl); *Warchoł*, 1822 AU (< ap. *warchoł*: ‘bezwstydnik, wichryciel, buntownik, człowiek swarliwy’, ‘leniwy parobek’ SW);
- obłuda i nieszczerłość: *Bajer*, 1829 AM (< gw. *bajer* ‘kłamca’ SGPK, *bajero* DejSl); *Chochulska*, 1846 KCH (< ap. *chachulić*, *chacholić* ‘oszukiwać’ SW, *chachula* DejSl); *Krynciarz* KM II (< ap. *kręcić* ‘być nieszczerym’ DejSl); *Łudziński*, 1810 AU (< ap. *łudzić* ‘oszukiwać, zwodzić’ SW); *Manus*, 1861 KCH (< *manić*: ‘mamić, tumanić’, ‘zwodzić, wyprowadzać w pole, oszukiwać, okpiwać’, ‘łudzić’ SGPKarł); *Szaliński*, 1857 KCH (< czas. *szalić* ‘łudzić, wabić, oszukiwać, kłamać’ SGPKarł);
- pijaństwo: *Bibera*, 1543 NHP (< ap. łac. *bibere* ‘pić’, por. *biba* ‘pijatyka, libacja’ SW); *Browar*, 1674 NHP (< ap. *browar* ‘szynk, karczma’ SW); *Piwny*, 1561, NHP (< ap. *piwny* ‘moczymorda, piwosz’ SW);
- skąpstwo: *Skrobek*, 1851 KCH (< ap. *skrobek* ‘sknera, skąpiec’ DejSl);
- rozwiązłość seksualna: *Hadro*, 1840 KCH (< ap. *hadra*: m.in. ‘kobieta lekkich obyczajów’ SW); *Kamelski*, 1846 KCH (< ap. *kamela*, przen. ‘kokota, prostytutka’ SW); *Włuka* KM II (< ap. *włoka* ‘kobieta, dziewczyna rozwiązła, tłuć’, ‘dziewczyna lubiąca chodzić po jarmarkach, po karczmach’ DejSl).

Wymienione wyżej wartości i antywartości są nośnikiem mentalności i systemu wartości właściwego dla społeczności wiejskich (zob. Górny 2016, s. 139–141) i małomiasteczkowych.

Podsumowanie

Iza Matusiak-Kempa, omawiając nazwy osobowe przez pryzmat wartościowania potocznego, doszła do wniosku, „że życie jednostki wpisane jest w życie wspólnoty. W świetle analizy antroponimów człowiek jawi się jako istota powołana do przekazywania życia i służenia swoim życiem innym poprzez wypełnianie ról społecznych” (2019, s. 337–338). W życiu wspólnoty rodzina zajmuje wyjątkowe miejsce. Już staropolskie imiona osobowe wskazują bowiem na motywację działalnością, wynikającą z funkcjonowania podstawowej komórki społecznej, jaką jest rodzina (zob. np.: Rzetelska-Feleszko 2006; Raszevska-Klimas 2010).

Prowadzenie badań z punktu widzenia socjologii rodziny ukazało nazewnictwo osobowe w nieco innym świetle niż dotychczasowe ustalenia onomastyczne. Pozwoliło na stwierdzenie, że rodzina oraz działania wynikające z realizacji jej funkcji, takich jak: stworzenie systemu nomenklatury wyrażającej stosunki pokrewieństwa, zaspokajanie potrzeb materialnych, stworzenie jednego gospodarstwa domowego i wspólne gospodarowanie, a także wychowanie nowych członków społeczeństwa zgodnie z określonym systemem wartości, w którym bardzo ważną rolę odgrywała religia, stanowiły motywację znacznej części nazw osobowych. W antroponimach zawarte zostały wartości pożądane w życiu rodzinnym i społecznym, ale także i negatywne cechy, godzące w ogólnie pojęte bezpieczeństwo rodziny.

W antroponimach ziemi piotrkowskiej zachował się obraz rodziny wiejskiej, patriarchalnej (z silną pozycją ojca), szanującej zasady współżycia społecznego (lub dążącej do zachowania tych zasad), religijnej, wyznającej system wartości oparty na tradycji, pracy i wierze katolickiej. Przemawiają za tym m.in. nazwy motywowane słownictwem ludowym notowanym na ziemi piotrkowskiej (DejSl). Dla tego regionu charakterystyczne są też nazwiska patronimiczne z *-k-* w części sufiksальной. Trzeba jednak pamiętać, że część antroponimów jest wielomotywacyjna. Nazwy formalnie tożsame, występujące w różnych częściach Polski lub nawet w tej samej miejscowości, mogą mieć inną genezę (np. Raszewska-Klimas 2018).

Dalsze, pogłębione, podobnie sprofilowane badania (np. z perspektywy socjologii codzienności) przyniosą zapewne nowe wnioski dotyczące kształtowania się historycznego nazewnictwa osobowego.

Bibliografia

- Abramowicz, Z. (1999). Wieloetniczny charakter antroponimii Mazur i Suwalszczyzny. W: Z. Abramowicz, L. Dacewicz (red.). *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych* (9–16). Białystok: Drukarnia „Libra”.
- Adamski, F. (2002). *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bakiera, L. (2006). Rodzina z perspektywy socjologicznej i psychologicznej: ciągłość i zmiana. Obrazy życia rodzinnego z perspektywy interdyscyplinarnej, *Roczniki Socjologii Rodziny UAM*, 12, 101–115.
- Boruta, M. (2008). *Nazwisko, tożsamość i więzi rodzinne. Interdyscyplinarne konteksty socjologii rodziny*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej. Bubak, J. (1986). *Proces kształtowania się polskiego nazwiska mieszczańskiego i chłopskiego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Bystroń, J.S. (1936). *Nazwiska polskie*. Lwów–Warszawa: Książnica-Atlas.

- Dacewicz, L. (2006). Rola sufiksu -uk w kulturze nazewniczej Podlasia. W: K. Rymut, K. Skowronek, B. Czopek-Kopciuch, M. Malec (red.). *Monuscula Linguistica in Honorem Alexandrae Cieslikowa Oblata (157–162)*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Gala, S. (1994). *Małopolsko-śląsko-wielkopolskie pogranicze językowe*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Górny, M. (1993). *Rodzina chłopska w świetle swoich antroponimów: studia nad kulturą nazewniczą wsi pałuckiej*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Górny, H. (2016). Ludowy obraz egzystencji człowieka utrwalony w nazwiskach, *Onomastica*, 60, 137–150. DOI: 10.17651/ONOMAST.60.9
- Górny, H. (2022). Anthroponomastic research in Poland – Development, achievements, perspectives, *Onoma*, 57, 15–31. DOI: 10.34158/ONOMA.57/2022/2
- Iglewska, S. (2015). Aspekty socjolingwistyczne w badaniach procesu ewolucji systemu antroponimicznego. Zarys tematu, *Ogrody Nauk i Sztuk*, 5, 327–330. DOI: 10.15503/onis2015.327.330
- Jakubiak, K., Nawrot-Borowska, M. (2016). Rodzina polska w XIX wieku jako środowiska wychowawcze i jej funkcja edukacyjna, *Studia Paedagogica Ignatiana*, 19, 2, 15–46. DOI: 10.12775/SPI.2016.2.001
- Jakubiak, K. (2012). Świat postulowanych wartości życia i wychowania w rodzinach polskich na przełomie XIX i XX wieku, *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, 21, 375–383.
- Jakubiak, K. (2017). Życie i wychowanie w rodzinach polskich w XIX i na początku XX wieku, *Kultura – Przemiany – Edukacja*, 5, 77–92. DOI: 10.15584/kpe.2017.5.5
- Kaldon, B.M. (2011). Rodzina jako instytucja społeczna w ujęciu interdyscyplinarnym, *Forum Pedagogiczne UKSW*, 1, 229–241.
- Klimas, A. (2020). XIX-wieczne nazwy zawodów i wykonawców czynności jako element interpretacji dzieła literackiego. W: B. Gala-Milczarek, A. Klimas, A. Kowalkiewicz-Kulesza (red.), *Wiek XIX na lekcjach języka polskiego. Literatura – język – kultura – historia* (113–138). Siedlce: Wydawnictwo Naukowe IKR[i]BL.
- Klimas, A. (2020). Wschodniosłowiańskie nazwiska odimienne w historycznej antropologii Piotrkowa Trybunalskiego, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 17, 35–51.
- Klisiewicz, E. (1983). Czy istnieją różnice pomiędzy tzw. nazwiskiem szlacheckim, chłopskim i mieszczańskim, *Język Polski*, 63 / 4–5, 317–321.
- Kojder, M. (2019). *Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662–1810)*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marie Curie-Skłodowskiej.
- Kopczyński, M. (1998). *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII–XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Krupski i S-ka.
- Kurek, H. (2020). Obraz społeczności wiejskiej zakrzepły w nazwach synów i córek. Tradycja i zmiana (na przykładzie wsi poddukielskich w Beskidzie Niskim), *LingVaria*, 15 / 2 (30), 121–132. DOI: 10.12797/LV.15.2020.30.10

- Magda-Czekaj, M. (2010). Nazwiska na -owic(z) z wybranych miast Polski od XVI do XVIII wieku. W: I. Sarnowska-Giefing, M. Graf (red.). *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Magda-Czekaj, M. (2011). *Wybrane typy słowotwórcze nazwisk okresu średniopolskiego w ujęciu historyczno-społecznym*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Magda-Czekaj, M. (2012a). Historyczne a współczesne nazwy relacji rodzinnych, *Język Polski*, 92, 212–218. DOI: 10.31286/Jp.92.3.6
- Magda-Czekaj, M. (2012b). Nazwy pokrewieństwa, jako baza leksykalna nazwisk. W: M. Ološtiak (red.), *Jednotlivé a všeobecné v onomastike* (86–92). Prešov: University of Prešov.
- Matusiak-Kempa, I. (2019). *Nomen omen. Studium antropologiczno-aksjologiczne*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Mordań, M. (2019). *Chrześcijańskie dziedzictwo imiennicze utrwalone w nazwiskach mieszkańców Bielska Podlaskiego, Hajnówki i Siemiatycz*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Mytnik, I. (2019). *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*, e-book.pdf., Warszawa.
- Raszewska-Klimas, A. (2010). Językowy obraz rodziny w staropolskich imionach dwuczłonowych. W: J. Bujak-Lechowicz (red.), *Rodzina w języku i kulturze* (47–58). Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie.
- Raszewska-Klimas, A. (2018). *Wieloznaczność nazwisk Polaków*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Naukowego.
- Raszewska-Klimas, A., Piotrowicz, E., Pacan-Bonarek, L. (2016–2017). *Słownik nazwisk mieszkańców Piotrkowa Trybunalskiego w XIX i XX wieku*. T. 1–2. Łódź: Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Naukowego.
- Reczek, S. (1966). Ze studiów nad onomastyczną przeszłością Rzeszowszczyzny. Nazwiska mieszczan rzeszowskich i konkurencyjnych w regionie na przełomie XVIII i XIX wieku. W: S. Frycie, S. Reczek (red.). *Z tradycji kulturalnych Rzeszowa i Rzeszowszczyzny* (317–426). Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Rzetelska-Feleszko, E. (2006). *W świecie nazw własnych*. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Sajewicz, M. (2013). *Nazwiska patronimiczne z formantem -uk w powiecie hajnowskim na Białostocczyźnie na tle ogólnopolskim*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Skowronek, K., Leszczyńska, K. (2010/2011). Socjologia języka / socjolingwistyka a społeczna analiza dyskursu. Perspektywa socjologa i językoznawcy, *Socjolingwistyka*, 24/25, 7–28.
- Skowronek, K. (1996). Współczesne, najczęściej używane nazwiska polskie. W: E. Wolnicz-Pawłowska, J. Duma (red.). *Antroponimia słowiańska* (291–299). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.

- Skowronek, K. (2013). Inspiracje socjologiczne w polskiej onomastyce – stare i nowe związki, *Socjolingwistyka*, 28, 31–41.
- Sozańska, E. (2014). Rodzina jako środowisko wychowania w wartościach, *Łódzkie Studia Teologiczne*, 23, 39–51.
- Szendlak, T. (2015). *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wolnicz-Pawłowska, E., Szulowska, W. (1998). *Antroponimia polska na Kresach południowo-wschodnich*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy PAN.
- Żyromski, M. (2000). Dziewiętnastowieczna rodzina polska, *Roczniki Socjologii Rodziny*, 12, 173-188.

Źródła – rozwiązania skrótów

- AM – akta małżeństw z lat 1808–1842 z parafii św. Jakuba w Piotrkowie;
- AU – akta urodzeń z lat 1808–1826 z parafii św. Jakuba w Piotrkowie;
- AZ – akta zgonów z lat 1808–1832 z parafii św. Jakuba w Piotrkowie;
- DejSl – K. Dejna, *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”, 1974–1986, t. 20–31;
- KCH – księga chrztów z lat 1840–1863 z parafii św. Jakuba w Piotrkowie;
- KM I – księgi meldunkowe Piotrkowa z lat 1864–1880;
- KM II – księgi meldunkowe Piotrkowa z lat 1881–1930;
- NHP – S. Gala, E. Piotrowicz, *Nazwiska historyczne piotrkowian*, Łódź 2001;

STRESZCZENIE

Celem artykułu była próba odpowiedzi na pytanie, które cechy definicyjne rodziny w ujęciu socjologicznym odzwierciedlone zostały w nazewnictwie osobowym. Dla potrzeb niniejszej pracy przeanalizowano historyczne nazewnictwo osobowe ziemi piotrkowskiej pod kątem kryteriów socjologicznych. Analiza nazewnictwa osobowego z perspektywy rodziny i jej funkcji społecznych rzuca nowe światło na badania antroponimii. Wnosi spostrzeżenia, że to rodzina oraz działania wynikające z realizacji jej zadań stanowią motywację zdecydowanej większości nazw osobowych.

SŁOWA KLUCZOWE: językoznawstwo, antroponimia, rodzina, funkcje społeczne

AGNIESZKA KLIMAS

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie
al. Armii Krajowej 36a
42-200 Częstochowa